

A transylvan magyar társadalomkutatás

MIKOR ELŐSZÖR beszélgettünk annak az előadássorozatnak tervéről, amelynek utolsó előadását most magamnak kell megtartanom, nekem a transylvan magyar falukutatás kérdésének ismertetése jutott feladatul.¹ Közben azonban a Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának vezetősége jónak látta az előadássorozat egysége szempontjából előadásomnak az általánosabb „Transylvan magyar társadalomkutatás” címet adni. Megvallom, nehezen vállalkoztam nemcsak az első, de a második feladatra is, mert előre láttam, milyen nehéz lesz tárgyilagosan ismertetnem a múlt és a jelen olyan szellemi mozzanatait, amelyek tárgyköröm szempontjából érdekesek. De bármilyen bíráló tekintettel, sőt személyes tapasztalatokon hízott kiábrándultsággal néztem és nézem a kérdést, mégis észrevehettem itt-ott egy-egy biztató reménységárt. Sőt minél közelebről vettem szemügyre a feladatot, annál inkább be kellett látnom, hogy bármilyen rosszul is áll a mi társadalomkutatásunk dolga, bármilyen kevés komoly tettet könyvelhetünk el e téren, mégis szükséges megvizsgálnunk, mert a kérdés tisztázása a ma divattá vált önismeret felé is az első lépést jelenti.

Társadalmunk történelmi átalakulása

TÖBB MINT SZÁZÖTVEN ÉVVEL EZELEŐTT, amikor 1777–78-ban megjelenik az első olyan munka, amely társadalomkutatásunk csírájának tartható, szűkebb hazánk társadalmának összetétele egészen más volt, mint amilyen a mai. Ha ehhez a társadalomhoz szocialista, humanista vagy álhumanista társadalomszemlélettel közelednénk, a XVIII. századvég és a XIX. század elejének rendi társadalmi képét kívülről, tőle idegen szempontokkal és a tárgyilagos eredmény reménye nélkül közelítenők meg. Mert téves az a társadalomtörténeti szemlélet, amely Transylvániában az 1848. előtti rendi korszak társadalmát két- vagy legfeljebb háromrétű társadalomnak tekinti; egyszerűsített és természetesen történetietlen az a kép, amely csak nemes és polgári kizsákmányolót ismer a jog nélküli vagy csak csekély joggal rendelkező jobbágytömegekkel szemben.

¹ A kérdéses előadássorozat a Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának „A társadalomkutatás száz éve” gyűjtőcímet viselő előadássorozata.

A jobbágyság vagy általánosabban a népiség történetének igazi ismerője előtt e társadalmi osztályok nyilvánvalóan nem annyira társadalmi, mint inkább *jogi* keretek, de csupán olyan pusztán jogi keretek, amelyek között a múlt társadalmának hol viharzó, hol csendes élete lüktetett. Csak bensőséges pillantást kell vetnünk egy szűkebb körű társadalmi egység, mondjuk egy falu, kicsiny történeti világára és meggyőződhetünk arról, hogy lényegében e földön a régi társadalom *jogi* tagozódásán belül a *társadalmi* sokrétűség gazdag világa élt, mint ahogy minden jogi egyenlőség mellett ma is a közvetlen közelünkben élő városi vagy falusi társadalom nagyon is sok színű, nagyon is összetett társadalmi valóság. Ha ebből természetesen arra következtetünk, hogy az 1848. évi *jogi* felszabadulás társadalmunk összetételében aránylag kevés változást okozhatott, a szabadságharc emberöltőjére nézve, úgy hiszem, találó igazságra mutatok rá. Az ún. emberi jogok kinyilvánítása csak *jogi* változást hozott, maga a *társadalom* szerkezeti összetételében, rétegződésében nagyon keveset módosult. De ha nem is értékeljük társadalmi szempontból túlságosan sokra e jogi változás jelentőségét, lebecsülnünk sem szabad. A jogi változás mindenestre igen jelentős lépés volt a társadalmi átalakulás *lehetősége* felé. Ez észrevehetően a kiegyezés utáni politikai és a nyomában járó gazdasági változás eredményeképpen be is következett, s különösen két társadalmi réteg kialakulásával jelentett új szerkezeti tényezőt társadalmunkban. Az egyik osztály a *középosztály*, a másik a *munkásság* vagy még közelebről az *ipari munkásság* volt.

Az előbbi, a *középosztály*, mint csíra, mint fejlődésre képes szunnyadó lehetőség már a rendi korszakban is megvolt a városok köznemes-hivatalnoki és kispolgári rétegében, de igazában jelentőséget csak az elemi, közép- és főiskolák oktató személyzetének szaporodásával, újabb és újabb egyházi, egészségügyi, közgazgatási, gazdasági meg bírói szervek hivatalnokkarának növekedésével kezdett nyerni. Társadalmi szempontból ez az osztály tulajdonképpen nagyon sokféle anyagból álló ötvözetnek készült: magába olvasztotta a jogi egyenlőségben egymásra talált nemesi, jobbági, illetőleg polgári rétegek új társadalmi világát. Minél inkább nőtt ez a társadalmi réteg, annál jobban kiépítette a maga zárt, merev válaszfalait – különösen „lefelé”, a többi társadalmi osztályok, a polgárság, a parasztság és a munkásság felé. Csak egyfelé voltak nyitva e zárt kínai-fal kapui, „felfelé”, a születési arisztokrácia felé. A másik, alig néhány évtizede jelentős magyar társadalmi réteg, a *munkásság* is kívül esett e középosztály érdeklődési körén, pedig éppen ez osztály gócpontjain, a városokban, a századforduló táján már a lakosság jelentékeny hányadát a munkásréteg tette ki. Elég három városunk számhasználtási adatait tekintetbe venni ahhoz, hogy megállapítsuk, milyen jelentős számbeli tényező volt városainkban a századfordulón az iparosság és a munkásság. Az 1900. évi népszámlálás szerint például Cluj 49.285 lakosából pusztán az iparral foglalkozók száma az eltartottakkal együtt 16.548 lélek volt.² Ugyanekkor Târgu-Mureş 19.522 lakosa közül 7.114 volt iparból élő.³ Az előbbi város lakosságának tehát mintegy harmada, az utóbbinak viszont még ennél is nagyobb része, mintegy kétötöde iparos, illetőleg ipari munkás volt. Ha még megemlítem, hogy ugyancsak a századfordulón a kisvárosok közül például Dej-nek közel tízezer (9.888) lako-

² M. Stat. Közl. Új sorozat. I. k. Bpest., 1902. 838–9.

³ I. h. 854.

sából az iparral foglalkozók és családtagjaik száma a lakosságnak szinte egyharmadát (2847) tette ki,⁴ ezek az adatok még akkor is az iparos elem jelentőségére mutatnak rá, ha e számadatok jelzete tömegek társadalmi összetételét az adatok hiányossága miatt nem láthatjuk eléggé biztosan.

Bármiképpen álljon is a helyzet, ez a számban jelentős munkástömeg jó része a „nemzeti gondolatot ápoló” középosztály számára ismeretlen volt⁵ – a parasztsággal, azzal a nagy társadalmi osztállyal együtt, amely már számbeli többségénél fogva is a magyar nép és az állam alapjait alkotó társadalmi réteget jelentette. E társadalmi elzárkózás már akkor is az egymás mellett élő osztályok idegenkedésére, sőt ellenségeskedésére vezetett, nemzeti szempontból azonban igazi áldatlan következményei az uralomváltáskor jelentkeztek.

Az uralomváltással újabb jelentős módosulás kezdődött meg társadalmunk alkatában. A nemzeti eszme ún. hordozójának, a középosztálynak jelentős része gyors futással, majd egyre lassuló szivárgással menekült a határon túlra. Ezzel a középosztály jelentősége alapjaiban rendült meg. A magyar társadalomtól hamar elszakadó zsidóság, a sok vegyesházasság, meg a nyomukban járó elnemzetlenedés is elsősorban ez osztály számát fogyasztotta. Ma már a kisebbségi sors huszadik esztendejében mind bizonyosabban látszik, hogy az egyes társadalmi rétegek jelentőségében változás állott be. E belátásnak itt-ott lehet is látni némi gyakorlati következményeit. Érdekes és egyben érthető, hogy a magyar értelmiség leghamarabb azok felé nyújtotta ki tapogatózó kezét, akikkel együtt élt, akikhez térben is közelebb volt: a városi kézműves-kisiparos társadalom felé. Az érdeklődés halvány jelei azonban nem annyira társadalmi, mint inkább politikai és gazdasági téren mutatkoznak. Amit a társadalomkutatás szempontjából fontosnak tartanánk, ti. e rétegek társadalmi élete iránt való behatóbb tudományos érdeklődést, ezt még ma is nélkülözzük. Azonban hogyha e futó áttekintés alapján így nézzük és ilyennek látjuk magyar társadalmunk másfél százados történeti alakulását és ilyenek e társadalom mai képét, nem csodálkozhatunk, hogy e társadalom középosztálya, mely az ilyen kutatásoknak természetszerű letéteményese, nem érdeklődött sem saját társadalmi kérdései, sem a vele együttélő „alacsonyabb” társadalmi rétegek hasonló kérdései iránt.

Transylvania incognita

A MONDOTTAKAT tekintetbe véve egészen természetes, hogy nem lehet a transylvan magyar társadalomkutatás történetének kérdéséhez a társadalomkutatás mai fejlett szempontjaival közeledni. Minden tudomány bölcsőkorában még alig fedezhető fel az új tudomány sok jellegzetes vonása, munkamódszere is csak később alakul ki. Mikor *Benkő Józsefnek* (1740–1814), a növényteni munkásságáért külföldön is elismert református papnak bércecs hazánkról szóló latin nyelvű mun-

⁴ I. h. 890. – Magától értetődő, hogy a fenti számok mindenféle iparost magukba foglalnak, így az ipari munkaadók is.

⁵ E bevezető fejtegetések megírása után tanulmányoztam át *Braun Róbert* alább idézendő tanulmányát; ebben ő szinte harminc évvel ezelőtt ugyanezt a tényt állapítja meg. Vö. Huszadik Század, XIX. 1909. 514.

káit⁶ és egy román vonatkozású magyar nyelvű művét az itteni társadalomkutatás legelső jelének tekintem, nem akarom ezzel azt mondani, hogy e munkák tisztán társadalomtudományi jellegűek. Ami kevés társadalmi vonatkozás van bennök, az is inkább a társadalom természeti keretének, intézményeinek, szerveinek, közművelődési viszonyainak és történetének ismertetéséből áll. Román vonatkozású munkájában⁷ az 1784. évi Hora lázadással kapcsolatban a románság képét igyekszik megrajzolni; szó sem lehet azonban itt elfogulatlan társadalmi vagy történelmi képről, hisz munkáját közvetlenül e parasztmozgalom elfojtásának évében írta.

E szerény indulás után szinte hat évtizedes süket mozdulatlanság következik. A kor rendi világa hogyan is törődnék a társadalmi állapotoknak változtatási, jobbitási szándékot feltételező vizsgálatával akkor, mikor éppen ez állapotok megszilárdítására törekedik. Az a folytatás is, mely 1834-ből *Hodor Károly* (1815–1881) „Doboka megye ... esmertetése”⁸ című terjedelmes művében előttünk áll, nem a társadalmi szempontok uralmát mutatja. Hodor egész lelkével, neveltségével a rendi korszak nemesi szemléletének képviselője, maga is földbirtokos és táblabíró. Bár előszavában *Takáts* Évának, a „Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról” című értekezés⁹ haladó gondolkozású írónjének a haza földrajzi, politikai, erkölcsi és gazdasági tekintetben való megismeréséről írt sorait idézi, a levéltári kutatások lehetetlenségéről panaszkodva elárulja, hogy ő nem annyira a jelen, mint inkább a múlt felé közeledik. Az „egész megyének természeti, polgári (közigazgatási), erkölcsi, gazdasági, tudományos, egyházi és hadi múlt és jelenkori mivoltát” igyekszik az olvasó elé állítani; nemcsak a megye általános történetéről, birtokosairól, közigazgatásáról, adó- és dézsmaugyeiről szól, de külön-külön az egyes községekről is. Elsősorban itt akadhatunk sok olyan adatra, amelyet a társadalomkutató az 1830-as évek megyei társadalmának megismerésére kellő kritikával felhasználhat. Társadalomtörténeti szempontból mindenesetre sajnálatra méltó, hogy a községek ismertetése során is elsősorban birtoklás-történettel foglalkozik és így a helységeknek inkább külső történetével ismerkedünk meg, mint a korabeli társadalom viszonyaival.

Azonban kissé sok is e korban effélet várni. Földünk csak lassan, nehezen csíráztatja az elvetett magot. De éppen Hodor munkájának megjelenési évében, 1837-ben, egy másik társadalmunkkal foglalkozó író is jelentkezik: *Kövári László* (1820–1907). Kövárinak, mint történettudósnak neve eléggé ismeretes. Nagy transylvan története, honunk földje ritkaságairól, régiségeiről, nevezetesebb családjairól, az 1848–49-es eseményekről, a fejedelemskori családi szokásokról és viseletekről írt munkái, más történeti jellegű műveivel együtt, nélkülözhetetlenek a szakember és az avatatlan érdeklődő számára még ma is. De nemcsak mint tör-

⁶ *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus*. Vindobonae (Bécs), 1777–8. 2. köt. – *Specialis Transsilvania*. 1790. körül öt ív megjelent belőle Bécsben, de inkább kéziratban ismeretes. Kéziratok elterjedtségére jellemző, hogy az Erdélyi Múzeum kéziratárában három XIX. századi másolat is van belőle; a helyi református kollégium levéltárában egy, a Bethlen Kollégium könyvtárában szintén egy kéziratról tudok. Így az a „Székelység” című folyóiratban napvilágot látott állítás, hogy e kéziratnak csak egy másolata van az egyik székely református kollégium tanítónőképző-intézetének könyvtárában, nyilvánvalóan tájékozatlanságból ered (Vö. i. h. VIII. 1938. 8.).

⁷ *Erdélyi. . . nemzet képe*. (Kézirat. Csak első íve jelent meg; ism. az Uj Magyar Múzeum, 1854. I. 424–5.)

⁸ *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése*. Kvár, 1937. 927. (Az előszó 1834-ből.)

⁹ Tud. Gyűjt. 1824. IX. 71–88.

ténetíró nevezetes, a mi szempontunkból nézve pillanatnyilag háttérbe szorul korszakalkotó történetírói jelentősége azzal a ténnyel szemben, hogy ő a transylvan magyar társadalomkutatás tulajdonképpeni megalapítója. Még – ahogy mondani szokták – alig pelyhedző állú, 17 éves ifjú, mikor megírja első prózai művét egy faluról és az abban dívó népszokásokról¹⁰. Ezt követi Ady földjéről írt hosszabacska vázlata.¹¹ Ettől kezdve aztán érdeklődése egészen szűkebb hazánk társadalmi és történeti megismerése felé fordul. Kezdetben különösen a székelység érdekl; ennek az érdeklődésnek több kisebb cikke¹² és egy nagyobb kötet az eredménye. Kossuth szavait írja jellegként e munkája¹³ elé: „... Kevesen vannak, kik Erdélyt, s különösen az oly igen érdekes Székelyföldet ismernék, mely az egész keresztény Európában (legföljebb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnéptípusát minden feudalismusi ferteztetéstől tisztán tartani”. E romantikus-demokratikus jelenkori és történeti szemlélettel nézi kezdetben Kővári a székelységet. De amint halad a higgadtabb, valósabb értékszempontokkal rendelkező férfikor felé, tekintete is mindinkább Transylvania közelebbi megismerésének vágyától ég. Így születik aztán meg az első transylvan számhasonlító mű: „Erdély statisztikája” (1847).¹⁴ E terjedelmes munka elé a kiadó, Tilsch János írt ugyan előszót, de az az állítása, hogy országrészünk statisztikájára és földrajzára oly szükségünk van, mint a mindennapi kenyérre, egészen bizonyosan a könyv írójának, Kőváriának a véleménye is. Kétségtelen, hogy e munka előképe *Fényes Eleknek* nagy, Magyarországról írt két számhasonlító műve volt,¹⁵ de a transylvanai úttörés érdeme a Kővárié. Ezutáni munkásságában még inkább megközelíti azokat a szempontokat, amelyeket a mai társadalomkutatás magáénak vall. Egy futó leírása¹⁶ után már egészen közeli társadalomkutató részletkérdésekkel foglalkozik. E munkák egytől egyig városunkkal kapcsolatosak. Előbb az itteni 1869–70. lakásviszonyokról és lakosokról, majd a város közgazdasági viszonyairól, fejlődési irányáról és feltételeiről ír; még később előadói jelentésben számol be a köztisztasági és közegészségügyi mozgalmakról és kívánalmakról.¹⁷

Már Kővári munkásságának első éveiben találkozunk más társadalom- és honismertető kísérletekkel is. Ilyennek tekinthetjük elsősorban *Téglási Ercsi József* két vázlatát¹⁸. Ha ezek futólagos, sokszor gyermekien tudománytalan nézőpontból látó ember leírásai is, még sem hanyagolhatók el. Az ilyen leírások nem ritkák e kor-

¹⁰ *Teke népszokásaival*. Nemzeti Társalkodó, 1839. II. 171–3.

¹¹ *Föld- és országiam vázlatok Szilágyról*. Tudománytár. Új folyam. VIII. 20–36.

¹² E cikkek teljes jegyzékét I. Köblös Zoltán összeállításában (*Kőváry László irodalmi munkássága*. Erd. Múz. 1907. 336. kk.).

¹³ *Székelyhonról*. MDCCCXLI. Kvár., 1842. 205.+3 sztn lap.

¹⁴ Ennek folytatása *Erdély jelenlegi statisztikájához* címen írt cikksorozata is. (Hetilap, 1853. 240 – 42, 264–5.)

¹⁵ *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest, 1836–40. 6 köt. – *Magyarország statisztikája*. Pest, 1841–43. 3 köt.

¹⁶ *A kalotaszegi magyar nép Erdélyben*. Magyar- és Erdélyország Képekben. 1854. II. 135 – 7.

¹⁷ Kolozsvár. I. h. I. 76–82. – *Kolozsvár sz. kir. város lakosai az 1869–70. évi népszámlálás szerint*. Kvár, 1870. – *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya és feltételei (1888.)* U. o. 1889. – *Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi mozgalmi és kívánalmi*. Közgazdasági előadói jelentés. U. o. 1892. – Itt idézek más két szerzőtől származó, szintén városunkkal foglalkozó tanulmányt: Galgóczy Károly: *Kolozsvár múltja, jelenje és jövője*. Kvár, 1872. és dr. Békésy Károly: *Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene*. Kvár, 1889.

¹⁸ *Utazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásaiban*. Nemzeti Társalkodó. 1838. – *Kalotaszeg rövid leírása*. Hon és Külföld, 1842.

ban. Divat volt akkor ilyen kisigényű, napi érdekességű hon- és társadalomismertető alkotásokat írni. Ezek a kor társadalmi, nemzetiségi és műveltségi viszonyaira vetnek fényt, de egyben a transylvan szellemiségnek a népi értékekkel szemben való különös vakságáról is bizonykodnak. Még olyan művészi fokon is, mint amelyet *Kazinczy Ferenc* Erdélyi levelek (1816) című útleírása képvisel, a transylvan társadalomról alkotott töredékes kép inkább az író lelkivilágára, környezetszemléletére, a különleges társadalmi viszonyokkal szemben való fogékonyságára vagy éppen értetlenségére, mintsem magára az egykorú társadalomra nézve jellemző.

Sokkal fontosabbak e kisebb-nagyobb igényű leírásoknál azok a munkák, amelyek – mintegy Hodor Károly megye-történetének műfajtársai – a 40-es évektől kezdve jelentek meg. Az efféle kisebb közigazgatási területeket számbavevő munkák sorát a magyar nyelvterület minden részén a Magyar Tudós Társaság 1846-os felszólítása indítja meg.¹⁹ Ez adta meg az utolsó lökést *Kozma Pálnak*, Zaránd megye egykori főispánjának és kormányzékai tanácsosnak ahhoz, hogy 1848-ban a megye földrajzi, statisztikai és történeti leírása érdekében mintegy húsz évig gyűjtögetett adatait közzétegye.²⁰ „Úgy vélem – írja szerényen mentegetőzve műve előszavában – hazafiúi kötelességet teljesítek, midőn bárminő érdektelen jegyzeteimet is rendbeszedem s a magyar tudós társaság bírálata alá bocsátom”. Bár műve több, mint egy évtizeddel később jelent meg, mint a Hodoré, munkamódszere semmivel sem fejlettebb, adatanyaga meg éppen szegényebb, mint emezé. Alig száz lapra sűríti össze mindazt, amit a megye földrajzáról, gazdasági, gazdasági, statisztikai, birtoklástörténeti, vallási, közigazgatási viszonyairól, illetőleg történetéről összegyűjtögetett, de munkájában a jóhiszemű műkedvelőség határán nem jut túl.

A kisebb zárt történeti területek viszonyainak felkutatása és ismertetése az 50-es években kezdődik. Ekkor indul meg valószínűleg az 1842-ben alakult szász honismertető egyesület (Verein für Siebenbürgische Landeskunde) meg az Erdélyi Múzeum Egylet megalapítási mozgalmának hatása alatt az a monográfia-szerkesztési buzgalom, mely országgrészünk nem egy tájának társadalomkutatási szempontból máig is legfőbb, legkönnyebben hozzáférhető forrásait eredményezte. 1853-ban *Kisbacsoni Benkő Károly* (1805–1863) kezdi meg e munkák sorát a székely szék leírásával. „Csík, Gyergyó és Kászonnak jelen valódi állását összekapcsolva múltjával tűztem ki e munkálatom tárgyául” – írja első ilyen munkájában,²¹ melyet változatos, hányatott életének abban a korszakában (1851–1854) írt, melyet földadórendszeri becsületbiztosai minőségében a legkeletibb székely székben töltött el. „Miket csak lehetett, magam vizsgáltam meg – írja munkamódszerére vonatkozólag –, hogy semmi nevezetes ki ne maradjon, miket meg nem tekintheték, mentől több körülményeivel esmeretes lakosoktól a helyszínen pontosan kitudakoztam, szóval igyekeztem (munkámat) a lehetőségig javítani. Dacára működéseimnek, elősmerem, maradtak hézagok, de amelyek a magánkörön kívüliek lévén, csakis

¹⁹ „Készíttessék bármely még eddig külön le nem írt magyar birodalmi vármegye vagy terjedelmesebb vidék vagy nevezetesebb város történeti, földirati és statisztikai leírása oklevelek s egyéb eredeti és hiteles kútfők szerint!” Id. Kozma Pál: alább i. m. 3.

²⁰ *Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leírása*. Kvár., 1848. 109 lap.

²¹ *Csík, Gyergyó és Kászon leírások két ti. általános és részletes osztályokban*. Kvár., 1853., 1863. + 9 sztl. lap.

a polgárzat (= állam) által kiegészíthetők”. Az ismertetés váza itt is ugyanaz, mint az eddigi területi monografiákban. Az általános leíró részben földrajzi, gazdasági, egészségügyi, éghajlati, népességi, vallási, közigazgatási, katonai és közművelődési vonatkozásban igyekszik fényt vetni arra a kis székely területre, amelynek megismertetését célul tűzte ki. A történeti ismertetés természetesen itt sem marad el; mind a terület általános történetét, mind pedig a községek egyenként való ismertetése kapcsán a falvak történetét igyekszik összefoglalni. Valamivel bővebb adatanyaggal és rendszeresebben fog hozzá ugyanő egy másik szék leírásához²². Élete vége felé egy sok csalódáson és nehézségen átesett férfi bölcsességével írja: „..... Mielőtt alkonyán álló napom letűnne, fölhasználom hanyatlása miatt megtörődött sugarait is; megismertetem Marosszékem hajdani és mostani állapotában alaposan őszintén s lehető röviden a jelen- és utókor számára.” Bár e sorokat halála előtt 2–3 évvel írta, műve megjelenését nem érthette meg: 1863-ban, munkája megjelenése előtt mintegy öt évvel meghalt.

Mind terjedelemben, mint tudománytörténeti jelentőségben messze túlhaladják a múlt század derekáig megjelent hon- és társadalomismertető műveket *Orbán Balázs* (1830–1890) munkái. Neki csak egy művét, „A Székelyföld leírása”²³ emlegetik ma is általánosan. Munkásságának közelebbi ismerői előtt azonban nyilvánvaló, hogy már 1869–1873 között kiadott nagy, hat kötetes művének megjelenése előtt több olyan kisebb cikket²⁴ írt, amelyek földünk és társadalmunk megismertetési vágyáról tanúskodnak. A kiegyezést megelőző időszak reménytelen politikai légkörében kezdi meg kutatómunkáját. Mikor aztán hosszúságú vándorlás és tanulmányozás után, 1868-ban, munkája első kötetéhez előszót írt, megismerteti nemcsak a munka keletkezésének eszmei hátterét, de magát az anyaggyűjtés és a feldolgozás módszerét is. Soraiban benne ég a szabadságharc nemzedékének lelkesedése, az elnyomatás korának keserősége, de a keserűség is lelkesedéssé forrósodik a kiegyezés korának bizakodó, reménykedtető hangulatában. „Népünk... most, midőn hosszas tespedés után szabadság-szeretetének s hősiességének új és fényes bizonyítványát adá – írja –, a szabad, és szabadságra törő népek zöme is kezd felénk fordulni s velünk érintkezvén, minket ismerni igyekeznek. Ismerni és ismertetni kell tehát elhanyagolt szép hazánk viszonyait s mindenkinek tehetsége szerint oda kell hatnia, hogy . . . ne legyen tovább is *terra incognita*.”²⁵ Mivel a legismeretlenebb ország résznek Transylvániát, és itt is a székelylakta földet tartja, elsősorban e terület felkutatását és ismertetését látja égetően szükségesnek. „Ezen – bevallom – nagy és nehéz feladat létesítéséhez fogtam én – írja tovább – gyenge erővel ugyan, de a legszentebb szándék- és a legernyedetlenebb szorgalommal, járatlan ösvényen indulván el, mit 6 év kitaró szorgalmával és szent törekvésével gyűjthettem, azt hazám oltárára helyezem. Zsenge talán az áldozat, mit a jóindulat s a honfőkötelmek átértése nyújt, de hát visszarettenjek-e a feladat nehézségétől s ha tökélyest, ha teljesen kielégítőt nem nyújthatok, hallgassak-e, mint

²² *Marosszék ismertetése*. (A) szerző felkérése folytán kiadták Nagy-kedei Fekete Sámuel nyug. kir. udv. tanácsos és Simon Elek ügyvéd. Kvár., 1868-69. 354 + 4 sztl. lap.

²³ *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Pest, 1868 – 1873: I. k. *Udvarhelyszék*, 235.; II. k. *Csikszék*, 159.; III. k. *Háromszék*, 212.; IV. k. *Marosszék*, 224.; V. k. *Aranyosszék*, 248.; VI. k. *Barcaság*, 448. 1.

²⁴ Ezeknek jegyzékét l. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. 1319–20.

²⁵ Ez és az alább következő idézetek az I. kötethez írt *Előszó*-ból valók.

eddig tevők, s e szép országresz ismeretlen maradjon továbbra is?” A „kor intő szavát követi”, midőn hat kötetes munkáját közrebocsátja. Gyűjtési módszere összehasonlíthatatlanul fejlettebb, mint elődjeié, és így a technika legújabb eljárás módjainak felhasználásával a kötetekben felhalmozott anyag is tudományos szempontból mérhetetlenül értékesebb. Rajzok, fényképek, illetőleg fényképről készült könyvnyomtatok gazdag sora jelent további haladást a honismertető és társadalomkutató munka anyaggyűjtő módszere területén. „Fő igyekezetem oda volt irányozva – írja –, hogy a vizsgáldásom alatti területnek történeti, népéleti, régészeti s tájirati hű leírását adjam, de mivel célom nem az volt, hogy csak szaktudósok számára írjak, kerülni igyekeztem az abstract irányt és a szakirodalmi merevséget, sőt az előforduló ily szárazabb leírásokat is igyekeztem lehetőleg vonzó és élvezhető alakba önteni, főként azért, hogy az ily komolyabb irányú olvasmányt is megkedveltessem a nagyobb olvasóközönséggel. Ez a törekvés választotta vélem a könnyebb és élvezhetőbb elbeszélési modort.” „A Székelyföld leírása”-ba Turda város és környékének ismertetését is fel akarta venni, de mivel belátta, hogy a kép sokkal nagyobb, hogysen a tudomány kára nélkül a szűk keretbe beszorítható lett volna, „Torda és környéke” címen (Bpest, 1889. 479 lap) újabb monográfiát ír. E mindmáig legnagyobb erdélyi magyar városmonográfiában, mint maga is előrebocsátja, előbb a város tájrajzi fekvését, égalji viszonyait, állat- és növényvilágát ismerteti, hogy aztán visszamenjen a múltba, ameddig a történelem szövétnéke elvezet és így kíséresse figyelemmel és tárhassa olvasói elé a város megalakulását, fejlődését, gyakori feldulatása utáni újjászületését (Vö. i. m. 6. 1.). E munkának különösen két fejezete, a város népességéről és a nevelésügyről szóló, olyan, amely a korabeli társadalmi viszonyok vizsgálatával a társadalomkutató számára nélkülözhetetlen útmutatást nyújt.

Orbán Balázs munkássága nemcsak az elért és munkáiban felraktározott eredmények, de e földterület és a rajta élő társadalom iránti tudományos érdeklődés felébredése és fejlesztése szempontjából is korszakalkotó jelentőségű. Ettől kezdve már nemcsak a történelmi osztályok múltja érdekli a tudományos kutatást, hanem ráterelődik a figyelem egy eddig elhanyagolt társadalmi osztályra; a falusi népre, a parasztságra is. Kalotaszeg első ismertetője, *Téglási Ercsei József* még számunkra szinte hihetetlen érzéketlenséggel és értetlenséggel áll meg egyik gyönyörű fatornyos templomunk előtt s ezt írja: „... Ötágú tornya és tornyos két cinteremkapui a török császár héttornyú várát hozzák az utazó elméjébe. Az ilyen tarka ízlésű építési modor egyházainknak legkisebb díszet sem ad és minden lelki sérelem nélkül számúzhetjük éppen Kínába, hol az épületeknek oly sokágú szarvai vannak, mint a szarvasoknak”.²⁶ E felfogástól lassú fejlődéssel a néprajzi érdeklődésen át vezet az út a társadalom népi rétegével szemben való társadalmi felelősség megérzése felé. Eddig a népi értékek megbecsülése csak esztétikai, tudományos, történeti érdekből, de semmi esetre sem társadalmi érdeklődésből származó. Mélyebbre tudományos módszerükkel a néprajzi kutatók szállanak alá, mikor a nép anyagi és szellemi életével kapcsolatos tárgyi és szellemi emlékek megmentésére törekednek. Ilyenszerű kutatómunka eredményeit őrzik az 1890-ben megindult *Ethnographiának* és a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya* 1900-

²⁶ I. t.Hon és Külföld. 1842. 88. - E részt Balogh Ilona is, mint a népi értékek iránt való érzéketlenség ékes bizonyágát idézi. (*Magyar fatornyok*. Bpest., 1935. 3.)

tól megjelenő *Értésítőjének* testes évfolyamai meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* egyes kötetei. Ezen kívül Transylvania érdekes néprajzi vidékeinek is akadt külön feldolgozója *Jankó Jánosban*.²⁷ E tanulmányok nemcsak néprajzi szempontból jelentősek, hanem a társadalomkutatás szempontjából is, hisz a lakosság vizsgálatáról írott fejezetek, meg a lakás- és életviszonyokat ismertető valóságos társadalomkutató monográfiáknak tekinthetők. Így ha nem is vesszük számba azt, hogy a néprajzi viszonyok vizsgálata is elmaradhatatlan részét alkotja a társadalomkutatásnak, ha csupán a mi szempontunkból nézzük is Jankó munkásságát, őt a legjelentősebb társadalomkutatóink közé kell sorolnunk. A néprajz tudományos művelője így társadalomkutató is. Mikor azonban pusztán esztétikai szempontok érdeklik a kutatót, legfeljebb hangulatos leírásokat, megokolatlan állításokat nyújt. Erre jó példa a mi szűkebb hazánk szempontjából is *Malonyai Dezsőnek* egyébként képekben gazdag népművészeti gyűjtése.²⁸

Az ezredéves ünnep alkalma sok tudományos mozgolódásnak adott lökést. E történeti évforduló természetszerűleg elsősorban történeti jellegű vállalkozásokra ösztönzött. A transylvan vármegyék közül is több ez alkalommal iratja meg monográfiáját. Ezek közül számunkra legtöbbet nyújt, időben is legelőbb jelent meg Alba Inferioris monográfiája. E munka első kötetei ugyan csak a vármegye természeti viszonyainak és történelmének ismertetésével foglalkoznak, a negyedik kötetben azonban a megye magyar, szász és román népe néprajzának feldolgozását kísérli meg *Lázár István*, *Weinrich Frigyes* és *dr. Moldován Gergely*.²⁹ Kétségtelen, hogy e terjedelmes tanulmányok a társadalomkutató munkának csak egy részletére terjednek ki, de elkerülhetetlen, hogy e munka közben ne nyújtsanak a többi munkaterületek számára is nagyon értékes adatokat. – E művet más megyei monográfiák is követték. Ezek közül hatalmas arányaival különösen kettő emelkedik ki. Mindkét munka természetesen elsősorban történeti adatgyűjtemény, de mivel a vizsgálatban egészen saját korukig haladnak, a korabeli társadalomnak megintézményeinek valóságos képét is igyekeznek megrajzolni. „Szolnok-Doboka monográfiájá”-nak szerkesztője, *Kádár József*, történeti anyagában *Pokoly József*, *dr. Réthy László*, *Tagányi Károly* és saját adatgyűjtésére támaszkodva különösen két kisváros, Dej és Gherla esetében tér ki bővebben a századvég kisvárosi társadalmi szerkezetének vázolására.³⁰ De ő is, éppúgy, mint Zălau társadalmi viszonyainak ismertetője, *Petri Mór*,³¹ az előbb érintett különleges, szűk középosztály-szemlé-

²⁷ *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi tanulmány. Bpest, 1892. 223 +XII tábla. – *Torda, Aranyosköz, Torockó magyar (székely) népe*. Bpest., 1893. 294 + 10 tábla.

²⁸ *A magyar nép művészete*. I. köt.: *A kalotaszegi magyar nép művészete*. Bpest., 1907. 286. I. – II. köt.: *A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Bpest., 1909. 319. I.

²⁹ *Alsó-Fehér vármegye monográfiája*. (Írta: Herepei Károly, Gáspár János, Csató János, Ávéd Jákó, Lázár István, Weinrich Frigyes, Moldován Gergely, Cserny Béla és Szilágyi Farkas.) 3 köt. Ne. 1896–98.

³⁰ *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Dés, 1901-1905. I. köt. 550.; II. köt. 561.; III. köt. 582.; IV. köt. 564.; V. köt. 588.; VI. köt. 575. és VII. köt. 434. lap.

³¹ *Szilágy vármegye monographiája*. Hely nélkül. 1901 -4. I. köt. 815.; II. köt. 576.; III. köt. 750.; IV. köt. 854.; V. köt. 868. és VI. köt. 840. lap.

lettel csak a társadalom felszínén mozgó elemek megrajzolásával bíbelődik³². Hogy ezek mögött mélységeiben ismeretlen tenger s benne a társadalmi erők és mozgalmak sodró erejű árama jó idegen tájakról és lassan, lappangva mos el örökévalóknak tartott értékeket és intézményeket, abból e monográfusok egyike se érzett meg és természetesen nem is érzékeltethetett semmit. Szerintük a kisvárosi életben csak a hazafias ünnepek lefolyása, a helyi nagyságok kérészetletű tündöklése, a szobor avatások szónoklási alkalma és a vidéki életnek sok más hasonló, csillámló, zsongító, mákonyozó mozzanata az, amely a város igazi életét teszi. Csofaldatos érzéketlenség ez: egy önmagát áltató társadalom vaksi életszemléletének pontos vetülete.³³

A századelő társadalomkutató munkája

AZ UTÓBB ÉLŐKNEK a zajló történelmi időkben szerzett nagyképű bölcsességével némi igazságtalanság ilyenféle megállapításokat tenni egyébként rendkívüli, nélkülözhetetlenül fontos alkotásokkal kapcsolatban. De nekünk, akik a társadalmi fejlődés zúgó áradatában hányt-vetett élő társadalom részei vagyunk, lehetetlen az igazi önismeret érdekében meg nem állapítanunk az ilyen kirívó szellemtörténeti tényeket, nem azért, hogy késett okossággal az előttünk élt és részben velünk élő nemzedékek hibáit hánytorgassuk, hanem azért, hogy a történeti távlat igaz fényében magunkat is ugyanolyan kemény ítélőszék elé állíthassuk.

A század elejének vak, egyoldalú, elzárkózó társadalomszemléletében először egy nemzetközi, világpolgári szemléletben felnőtt folyóiratnak, a *Huszdik Századnak* írócsoportja kezdi a hiányzó társadalmi szempontokat kifogásolni. Hogy szinte teljes eredménytelenséggel, azon nem csodálkozhatunk. Még ma is, amikor az idők elfogadtattak velünk már sok, akkor döbbenetes bölcsességet – mondom, még ma is elevenünkbe vág az a hideg, részvétel józanság, amellyel ennek az írócsoportnak nem egy tagja a társadalom vakságát nézi. Sajnos, a társadalomkutatás monografikus szempontjait ez az írói kör is csak nagy ritkán alkalmazta arra, hogy ezzel az élő társadalom egységeinek vizsgálatát szolgálja. Transylvan viszonylatban a folyóirat hasábjain egyetlen olyan tanulmányra bukkanunk, amelyben gondos adatgyűjtés alapján egyik városunk szervezett munkásságának képét rajzolja meg *Braun Róbert*³⁴. E tanulmány mindenképpen kiemelendő nemcsak azért, mert az

³² Megjegyzendő azonban, hogy Kádár és munkatársai „A vármegye statistica” c. fejezetben (I. 27–42. l.) és „A vármegye ethnographia” címűben (I. 45–93. l.) különösen népiségtörténeti szempontból érdekes megállapításokat nyújtanak. Petri is foglalkozik a lakosság múltbeli hullámzásának okaival, a településekkel, a népesség számával, a népneveléssel, az egészségüggyel, a népviselettel, népszokásokkal, a gazdasággal, iparral és kereskedelemmel (I. 144–173., 553–579., 681–766. l.), természetes azonban, hogy az ezekről szóló fejezetben éppen azokat a szempontokat nem alkalmazza, amelyek az újabb társadalomkutatás alapvető kutatás- és feldolgozás módszertani szempontjai. Még egy negyedik vármegyei monográfia is megjelent (*Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig*. Írta: Jakab Elek és Szádeczky Lajos. Bpest., 1901.), de ez teljesen történeti jellegű.

³³ Hogy pl. a székelység társadalmi ismertetéséről és megerősítéséről hogyan gondolkoztak a századfordulón, arra nézve érdekes elolvasni *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai* (sajtó alá rendezte Buday Barna, Bpest., 1902.) c. kiadványnak. „A székely nép szociológiai szempontból” címet viselő előadói jelentését és a nagygyűlés határozatát (I. h. 461–64. l.).

³⁴ *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága*. Huszdik Század, XIX. 1909. 513–527.

első itteni monografikus társadalomrajz, hanem azért is, mert írója hosszas személyes tapasztalás, a munkás családok életviszonyainak helyszíni vizsgálata alapján igyekezett hű képet rajzolni az ipari munkásság helyzetéről.

Valahol már a világháborút megindító terveket szőtték, mikor végre rátérlődik a figyelem a falu társadalmi életére is. Ez érdeklődést jelző első hosszabb tanulmány³⁵ írója, *Barabás Endre*³⁶ ugyan főképpen nemzetiségi vonatkozásban foglalkozik a kérdéssel, de azért jelentős e tanulmány számunkra is, mert különösen a transylvániai magyar, román és szász falvakra irányítja tekintetét. Ha Braun Róbert tanulmányát az első mai értelemben vett transylván társadalomkutató tanulmánynak minősítettük, e tanulmány viszont az első falusi társadalomra vonatkozó irodalmi mű. Sajnos, hogy csak általánosságban foglalkozik a falu kérdéseivel és nem vesz szemügyre olyan közelről egy kisebb falusi társadalmi egységet, mint ahogy ezt Braun Róbert tette.

E tanulmány megjelenésekor azonban már elindult Európa a háború útján. A társadalmi különbségek éles válaszfalai most – legalább az együttes szenvedések idejére – leomlottak a lövészárkok demokráciájában. A harcterek megetti társadalmi elégedetlenség az értelmetlennek látszó szenvedések és az embertelen nélkülözések között azonban egyre nőtt, az elhanyagolt társadalmi osztályok elfojtott keserősége mind kegyetlenebbül feszegette a régi kereteket. A magyar középosztály vaksága és érzéketlensége most bosszulta meg magát. A semmibe vett, magára hagyott munkásság és a parasztság irányítása olyan kezekbe került, akiknek számára nem voltak hagyományok, nem volt faj sem, csak mindezek felül-emelkedő világtestvériség. E szellemi irányítás „üdvös” eredményei eléggé ismeretesek.

A munkásság és a parasztság előtérben

A RÉGI FÖLDÖN új állami keretek közé került transylván magyarság gondolatvilágában, élet- és társadalomszemléletében jelentős változást hozott a nagy világégés. És bár külső események szempontjából nem élte át azokat a szörnyűségeket, melyeken például a határon túli magyarságnak a társadalmi forradalmakban át kellett esnie, másfajta külső megrázkódtatások társadalmi összetételében lassan-lassan nagy változásokat okoztak. Futólag már szóltam a társadalmi rétegek erőviszonyainak és a középosztály társadalomszemléletének lassú megváltozásáról; éppen azért most nem bocsátkozom ismétlésekbe. Ami bennünket a társadalomkutató kérdésével kapcsolatban e szemlélet módosulásból érdekel, az az, hogy mindez okozott-e lényeges változást a transylván magyar társadalomkutató szempontjából. Ahelyett, hogy rövid felelettel esetleg igazságtalan legyek jóindulatú, de

³⁵ *A falu társadalmi élete*. (Különös tekintettel az erdélyi falvakra.) M. Társ. Tud. Szemle. VII. 1914. 324–349. és 420–446. 1. Előbb még megjelent egy, a nemzetiségi kérdést főként transylván vonatkozásban néző tanulmánya „A nemzeti kérdésről” címen I. h. VI. 1913. 674–98.

³⁶ Barabás különben egyike azoknak, akik szűkebb hazánk közgazdasági megismertetésén is buzgólkodtak. A „Megyei monográfiák” c. közgazdasági tanulmány-sorozatban Odorheiu (1904.) és Mures megye meg Târgu-Mureş (1906.), valamint Cluj megye (1910.) közgazdasági leírása tőle való. Ezen kívül „Székelykeresztúr közgazdasági leírása” (Bpest., 1904. 46 lap) c. művét is itt kell megemlítenem. Az előbbi sorozatban jelent meg *Nyegre Lászlónak* Maramureş (1900.), *T. Nagy Imrének* Ciuc (1902.) és *Téglás Gábornak* Hunedoara megyéről (1903.) írt tanulmánya.

kis eredményű kezdeményekkel szemben, inkább társadalomkutatásunk háború utáni mozzanatainak ismertetését kísérelem meg. Tudom, hogy bármennyire is igyekszem szőrmentiben kezelni a kérdést, közeli időkről, kortársak munkájáról vagy munkátlanságáról beszélve bírálatom, szavaim itt-ott elevenbe vágnak. De ha a múltat, a való megmutatására törekedve, mai szempontokkal bíráltam, igazságtalanság volna ugyanezeket a szempontokat sutba dobva nyájasabb arccal, elnézőbb tekintettel közeledni korunk munkájának eredményei vagy eredménytelensége felé.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy itt bizonyos politikai, gazdasági és társadalmi tények kényszerítő hatása társadalmiasabb gondolkozást eredményezett; ezt ma különösen a fiatalabb magyar értelmiség soraiban tapasztalhatjuk. Mindenképpen örvendetesnek kell mondanunk ezt, nemcsak a társadalmiasabb életszemlélet kialakulása, de az ennek nyomában jelentkező társadalom-megismerés vágyának szempontjából is. Jellemző azonban, hogy az első társadalomismertető cikkek mégis a *Korunkban* jelentek meg. Sajnos, e folyóirat is, miként annak idején a Huszadik *Század*, inkább általános elméletekben, mintsem társadalmunk közelebbi szemléletén keresztül terjeszti a maga világ- és társadalomnézetét. Ezért van az, hogy a Korunkból mindössze két tanulmányt könyvelhetünk el mint olyat, amely a társadalomkutatás körébe tartozik. Az egyik *Turnowsky Károlynak* a Târgu Mureș város munkásságának az életéről írt „összehasonlító szociológiai tanulmány”-nak minősített írása³⁷. Ez tulajdonképpen Braun Róbert már előbb említett gondos adatgyűjtésen alapuló tanulmányában felhalmozott adatoknak húsz évvel későbbi, kevésbé részletes adatokkal való összevetése. Egy újabbban megjelent, a munkáskérdés más ágával foglalkozó tanulmányt kivéve, ez az egyetlen munkaviszonyokról szóló háború utáni tanulmány. Hogy ebben – *Dezséri Györgynek* a mai transylvan magyar középosztályról szóló tanulmányával³⁸ együtt – a társadalomkutatástól idegen szempontok is érvényesülnek, azt legfeljebb sajnálhatjuk, de mindenképpen megérthetjük; nem csodálható az sem, hogy elsősorban Dezséri tanulmányában sok általánosság van, szóval az, amit a társadalomkutatónak éppen kerülnie kell. Minél kisebb társadalmi egységek, rétegek vagy, ha úgy tetszik, osztályok minél bensőségesebb szemléletéből pontos eredményeket levonni, ez a társadalomkutató munka legpontosabb, nélkülözhetetlen feladata. Ma már ilyen tanulmányok is vannak. A munkássággal kapcsolatban nemrégiben *Sinka Józsefnek* a városunkbeli iparos és kereskedő ifjúság³⁹ társadalmi viszonyairól a Hitel hasábjain megjelent tanulmányát kell, mint e téren úttörőt említenünk. E tanulmány nyugodt, valós társadalomszemlélete s a felsorakoztatott adatok meg a belőlük levont eredmények mutatják, hogy milyen sokat jelentene társadalmi szerkezetünk részeinek ilyen ismerete.

Társadalmunknak egy rétege van, amely iránt az érdeklődés már eléggé hamar felébredt és egyre pislákolóbb bensőséggel napjainkig tart. A falusi őstermelő rétegről, a p a r a s z t s á g r ó l van itten szó. Ha azt keressük, hogy a parasztság jelentőségének korunkbeli felismerését mi eredményezte, egyetlen, de két különböző forrásból táplálkozó mozzanatra kell rámutatnunk. Az e g y i k a kisebbségi

³⁷ *Adatok a vidéki munkásság életéhez.* (Összehasonlító szociológiai tanulmány) Korunk IV. 1929. 81–89, 165–170, 265–270 és kny.

³⁸ *A mai erdélyi magyar középosztály.* Korunk VIII. 1933. 115–123.

³⁹ *Adatok a kolozsvári iparos és kereskedő ifjúság társadalmi viszonyainak tanulmányozásához.* Hitel 1937. 197–212.

helyzetben megváltozott társadalmi szerkezet és az egyes társadalmi rétegek új helyzeti jelentőségének olyan-amilyen felismerése, a másik pedig egy külső, irodalmi hatásból származó, ezzel azonos tartalmú felismerés. Hogy a falu társadalmi jelentősége a kisebbségi életben fokozódott, ez ma már, sajnos, közhely. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a parasztság társadalmi jelentőségének felismerése milyen pontról, milyen belátásból indult el. Nem akarom a helyzeti belátás jelentőségét illetően jobban lebecsülni, de azért kétségtelennek tartom, hogy különösen az ifjúság soraiban aligha mutatkoztak volna a „falubecsülés”-nek olyan aránylag korai jelei, ha a parasztság jelentőségének felismerésében nem jelentkezik irodalmi hajtóerő is *Szabó Dezső* munkásságában. De mint ahogy Szabó Dezső lelki alkatában és paraszt-szemléletében is van valami mélyen romantikus szertelesség, úgy a mi szellemiségünknek falu felé fordulását is bizonyos, a való helyzetet nem ismerő, gyermekes tájékozatlanság indítja meg. A városi ember elzárkózottságánál fogva kevéssé ismeri a falu súlyos, sokszor belső nehézségektől tépdesett társadalmát, és ezért a középosztály háború utáni megrendült társadalmi és lelki építményének recsegése és ingása közepette, mint szilárdabbnak, állandóbbnak, egészségesebbnek vélt társadalmi és lelki valósághoz, menekült a faluhoz. A falu iránti érdeklődésnek kisebbségi életünk húsz esztendeje alatt azért mindig volt valami gyermekesen szónokias, általánosságokban mozgó mellékzöngéje, és ez nem egyszer méltán hívta ki a gúny meg a lekicsinylés bírálatát nemcsak olyanokból, akikben e lekicsinylés „polgári” középosztályukkal szemben érzett leplezetlen ellenszenvből táplálkozott,⁴⁰ de olyanokból is, akik maguk minden romantikus szín és sallang nélkül látták és látják a falu nehéz, sok esetben szárnalmas helyzetét.

A „falumunka” és a társadalomkutatás

A ROMANTIKUS VÁGYAK, a valón túlnéző képzelgések örök letéteményese, az ifjúság természeténél fogva a legtöbb hajlamot mutatott a falukérdésnek ilyen regényesen csillámozó szemléletére. Mindenesetre jellemző, hogy mikor a harmincas évek körüli időben a falu-tanulmányozás divatos eszméje nyugati és keleti irányból egyszerre tör be közénk, a kérdésnek egyetlen szakembere sincs. A különböző ifjúsági egyesületek, melyek kb. 1928 óta foglalkoznak ezzel a kérdéssel, a tennivalók iránt érdeklődők tájékoztatására a „vak vezet világtalant”-elv halk mormolása közben írókat és újságírókat tudnak csak előadókul megnyerni. Általános, érthető, de káros jelenség ez. Az írói képzelet még csak csillogóbbá színezi az amúgy is ragyogó fátylakat, amelyek a valóságos falut takarják, és így e jóhiszemű buzgólkodás csak késlelteti a képzelgéstől ment faluszemlélet kialakulását.

A vasárnapi falu színpompás idilli boldogságú békéjéről festegette képet a fejbe verő valóságokat is számbavevő falukutatás volt hivatva élethű képpé változtatni. Az ilyen munkához azonban előkészület kell. Előbb a Római Katolikus Népszövegség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya (később: Majláth-Kör) alakít előkészítő szemináriumot,⁴¹ utóbb pedig egy újonnan induló főiskolás folyóirat, a „Fiatalkok”

⁴⁰ Erre vonatkozólag érdekes elolvasni egyebek között az E. Helikon 1935-ben megjelent falu-számát (VIII, 1 kk.) és *Gaal Gábornak* a Korunkban (X, 132. 4.) ezzel kapcsolatban tett megjegyzéseit.

⁴¹ Ez ifjúsági alakulat első falupályázatának eredményére nézve I. E. Fiatalkok, II. 1931. 39.

szerkesztősége is.⁴² Mikor e munka megindul,⁴³ pillanatokra úgy látszik, hogy egészségesebb szelek kezdenek e tájon fűjni. De a faluszeminárium előadásainak címe és az első előadók személye egyáltalán nem győz meg bennünket arról, hogy az előadók e kérdések kifejtését valóban a falukutatás mai társadalomtudományi feladatainak, szempontjainak és módszereinek bensőségesebb ismertetésével kapcsolták össze. Még a szemináriumok működése előtt, majd azok munkája után kitűzött falu-pályázatok tétel-címei is olyan általánosságokban mozgóak, hogy ilyeneket csak nagyon hosszas monografikus falutanulmányozás után évekkkel – hogy ne mondjam – évtizedekkel később lehetett volna kitűzni. Hogy a pályázati tételekre alig egy-két, némelyikre egy pályamunka sem érkezett be, az nemcsak az akkor aránylag csekély pályadíj összegeknek tulajdonítható, hanem annak is, hogy az ifjúság túlságosan általánosoknak és megközelíthetetleneknek érezhette a kitűzött feladatokat. A tételek között szereplő oly kíváncsi, mint pl. „egy falu teljes (!) szociográfiája”, a nyári néhány hónap alatt semmiképp sem valósítható meg; olyan hihetetlen kíváncsi ez, mely kétségessé teszi, hogy a kitűzők tisztában voltak-e azzal, mit várhatnak az ilyen feladatra fel nem készült ifjúságtól. Nyilvánvaló, hogy itt is csak az történt, ami a kívülről jövő eszmékkel a gyermekkorban történni szokott: kezdetben maguk az eszme fölkarolói sincsenek tisztában a feladatkörök tartalmával, a megvalósítási lehetőségek határával, a munkamódszerekkel, de hiányoznak a felkészült szakemberek is, akik a feladatot végrehajtsák. A fiatalok szerkesztősége az eddigi tapasztalatokon és a román falukutató munka tanulságain⁴⁶ okulva egy év múlva újra szervezi faluszemináriumát.⁴⁷ Részben az eddigi szemináriumi munkának, részben egyéni készülődésnek eredménye 1931. év nyarán két főiskolás csoport nyári falukutató munkája Cluj, illetőleg Odorheiu megyében.⁴⁸ Különösen a báró Bánffy Ferenc támogatásával Cluj megyében végzett kutatómunkát kell kiemelnünk, mert ennek irodalmi eredménye is van; *Mikó Imre* főként e tanulmányozás folyamán szerzett adatait foglalta össze a Fialatok Falufüzetei között megjelent „Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés” című tanulmányában. E tanulmánynál sokkal nagyobb általánosságban mozog az említett falufüzetek sorozatában megjelent másik két tanulmány, mely a Fialatok pályadíját is megnyerte, *Gyallay-Pap Zsigmondnak* „A nép és az intelligencia” és *Demeter Bélának* „A falu és a szellemi áramlatok” című tanulmánya. Demeternek másik munkája, egy falutanulmányozó kérdő-ív (Hogyan tanulmányozzam a falu életét?) mint első ilyen

⁴² A transylvan falumunka kérdésére vonatkozólag I. Haáz Ferenc: *A magyar szociográfia Erdélyben*. Fialat Magyarországon, IV. 1935. 9. sz. és Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom*. E. Múzeum, XL. 1935. 219–48. és E. Tud. Füzet. 78. sz.

⁴³ A faluszeminárium 1930. novemberében alakult meg, 1931. februárjában újralakult. Vö. Fialatok I. 1930. 163, II. 1931. 36.

⁴⁴ Vö. I. h. és II. 1931. 163.

⁴⁵ L. az első pályázat teteleit és nyertesit a Fialatok I. (1930.), 91. I. és II. (1931.). 18. I.; a másodikét uo. II. 1931. 109–10. és III. (1932.). 83–84. I. - Az első pályázat öt tételére összesen 11, a másodikéra ugyanennyi tételre már csak 5 pályázat érkezett be. Jellemző, hogy az első pályázók közül a legtöbben, négyen, az „Egy falu teljes (!) szociográfiája” c. pályátételt tartották a legkönnyebbnek I. h. 1930. 18. I.

⁴⁶ E munkával való távoli ismeretség jelét mutatja a Fialatok több cikkírója. Vö. I. h. II. 1931. 100–2, III. 1932. 77–8., IV. 1933. 46–9., VII. 1936. 25–30. – Megjegyzem, hogy *Debreczeni László* még a finn falumunkát is ismerteti, I. h. III. 1932. 73–6.

⁴⁷ Vö. I. h. II. 1931. 10–12, III. 1932. 81–2.

⁴⁸ I. h. II. 1931. 138 és 160.

transylvan munka érdemel említést. Magában a Fiatalokban is megjelent *Brüll Emánuel*től egy népnyelvi gyűjtésre módszertani utasításokat adó összefoglalás.⁴⁹ Mindebből megállapítható, hogy a „falumunka” gondolatát először és hivatás-szerűen a Fiatalok népszerűsítette. Hogy mégis aránylag olyan kevés eredményt érhetett el, az az ifjúság közönyén, a kellő szakértelem és nem utolsósorban az anyagiak hiányán múlt. A tavaly nyárára tervezett csoportos falukutató munka megrendezéséről is külső körülmény miatt kellett a Fiataloknak lemondania.

MÉG E NAGY MUNKATERVVEL MEGINDULÓ ifjúsági vállalkozások előtt és ennek tartama alatt komoly szakemberek egyéni munkája is nevezetes eredményeket hozott. *Dr. Csúry Bálint*, a helybeli református kollégium volt tanára, jelenleg debreceni egyetemi tanár évtizedes munkával gyűjtögette a szamosháti nyelvjárás nyelvi meg néprajzi anyagát és tanulmányozta éveken át a moldvai csángóság életét és nyelvét.⁵⁰ A társadalomkutatás szempontjából még fontosabb Domokos Pál Péter munkássága. Ő valóságos vándor-apostol módjára járta be a moldvai falvakat és gyűjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot. Ezt történeti anyaggal kiegészítve adta ki két kiadást is megért munkájában.⁵¹ Ő éppen úgy a vidéki környezetben és nehéz viszonyok között is az alkotó tanár mintaképe, mint ahogy az *Haáz Rudolf* is, aki semmiből rendkívül értékes néprajzi múzeumot teremt és így a keleti székelység egyik részének életére vonatkozólag gazdag anyagot állít a látogató elé. Kisebb, de pontos megfigyelésekről tanúskodó néprajzi dolgozatait a népi életviszonyokkal foglalkozó kutató mintául tekintheti.^{51*} – A transylvan református falvak építkezésének emlékeit, népies egyházi művészetének ismeretlen kincseit rajzolgatja és méri fel évek hosszú sora óta *Debreczeni László*, e téren egyetlen szakemberünk. Hogy munkája a régi népi művészet és a transylvan történeti stílusok megismerésének milyen lehetőségeit nyújtja, azt csak akkor tudjuk meg igazán, mikor e téren nemcsak egyetlen ritka-szép kiadványára, hanem munkája alapján készült művészettörténeti művek egész sorára támaszkodhatunk.⁵²

A felemlítetteken kívül még van néhány szétszórt egyéni kezdeményezés. *Roska Mártonnak* a néprajzi feladatokról írt tanulmányát kell időben elsőnek tekintenünk.⁵³ E kis tájékoztatót rövid és világos útmutatásai alapján a falusi társadalom kutatója, mint nélkülözhetlent forgatja. E tájékoztató második kiadása is meg-

⁴⁹ *A nép nyelvének kincsei*. Serkentés és utasítás a népnyelv tanulmányozására. I. h. VI. 1935. 23-31. és kny. 11 + 1.

⁵⁰ Előbbi tanulmányozásának eredménye a *Szamosháti Szótár* két hatalmas kötete (Bpest., 1935 – 36.), a másodiké a *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról* címen megjelent tanulmánya. E. Múzeum, XXXV. 1935. 155-76. - Moldvai csángó-szótárán most dolgozik.

⁵¹ *A moldvai magyarság*. Első kiadás Şumuleu, 1931.; második kiadás. Cluj, 1934. 267 + 1 l.

^{51*} Dolgozatai az *Ethnographia-Népeletben* és a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvében (1929.) jelentek meg. – Ez utóbbi forrás egyébként tartalmaz még olyan tanulmányokat, amelyek társadalmi vonatkozásúak.

⁵² *Erdélyi református templomok és tornyok*. Şighişoara, 1929. 16 lap + ötven műmelléklet. – Debreczeninek másik ilyenszerű munkájáról, egy 12 lapból álló levelezőlapsorozatáról I. Kelemen Lajos: *Fatornyok –képeslapokon*. Pásztortűz 1928. 433-6. – Mindkét kiadás a Ref. Egyházkerületé.

⁵³ *Néprajzi feladatok Erdélyben*. Második kiadás. Cluj, 1930. A „Magyar Nép” Könyvtára 42. sz. (Az első rövidebb kiadás az „Út” könyvtárban *Ethnographus* álnévvel jelent meg.) – A néprajzi vonatkozású adatközlések közül bőséges társadalmi vonatkozása miatt megemlítendő a *Balogh Ödöné* (Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőlöki és gyimesközéplöki csángókról. E. Múzeum XXXVII. 1932. 332-53.)

jelent, mikor *Botos János* kísérletet tesz egy község társadalmi viszonyainak meg-rajzolására.⁵⁴ Mindenesetre jellemző, hogy ezt az inkább érdekes, mintsem elmélyülő társadalmi képet mindmáig egyetlenegy falu társadalmára vonatkozó alapsabb társadalomrajz sem követte. *Hegyi Endrének* a Pásztortűz hasábjain sokkal később közölt hosszabbacska cikke⁵⁵ is inkább csak arra mutat, hogy maga a kérdés divatos, korszerű, de haladást ez egyáltalán nem jelent, még Botos egyébként is sokkal hosszabb és részletesebb tanulmányával szemben sem. Mindössze egy kisebb falutanulmányt említhetünk meg, mint olyat, amely Orbán Balázs modorában igyekszik, éppen a nagy székely honismertető szülőfalujának, Polonița községnek történeti, valamint jelenkori képét adni. Ez *Lévai Lajos* munkája.⁵⁶ Egészen általánosságokban mozgó, de mint társadalmi vonatkozású tanulmány említést érdemel *Bartalis Ágostonnak* a Hargita-alji székelységről írt rövid tanulmánya.⁵⁷ Ha még megemlékezünk *Pálffy Károly* kezdeményezéséről,⁵⁸ ki református egyházi körökben igyekszik a Gusti-féle román falukutató munka ismeretével e munkát különösen a falusi lelkészekkel megkedveltetni, úgy hiszem, napjainkig felsoroltam a csak megemlítésre érdemes egyéni kezdeményezéseket.⁵⁹

TÁRSADALOMKUTATÁSUNK szegényes történetében új lehetőségeket jelent a *Hitel* 1936. elején történt újjászervezése. E Széchenyi István önismeretet hangoztató tanait új, mai köntösben hirdető folyóirat valóban nem tűzhetett ki maga elé egyebek között korszerűbb és sürgetőbb célt, mint társadalmi szerkezetünk minél pontosabb és minél közelebbi megismertetését. És bár e célkitűzés természetesen adódik a *Hitel* eszmevilágából, mégis szerencsésnek tarthatjuk, hogy négy szerkesztője közül kettő, *Vita Sándor*⁶⁰ és *Venczel József*⁶¹ maga is tevékenyen dolgozik a társadalomkutatás területén. Ma már a *Hitel* ösztökélő hatására, sőt gyakran egyenes felkérésére egyre több fiatal kezd elhanyagolt társadalmunk kérdéseivel foglalkozni. Elég az eddig megemlítetteken kívül a *Hitel* ilyenszerű ta-

⁵⁴ *Erdélyi falu társadalmi rajza 1930-ban*. Helikon, III. 1930. 827–35 és IV. 1931. 62–71.

⁵⁵ *Két székely falu társadalomrajza*. Pásztortűz, XXII. 1936. 441–4.

⁵⁶ *Polonița-Lengyelfalva monografiája*. Odorheiu, 1935. 41 + 2. l.

⁵⁷ *A csiki székelység alapvető kérdései*. Mercurea Ciuc, 1931. 40. l.

⁵⁸ Idevonatkozó cikkei a következők: *A lelkipásztor és a kialakuló új kisebbségi társadalom*. Református Szemle XXX. 1937. 413–6.; *A Gusti professzor falumunkája*. I. h. 303–6.; *A falu* (Ujzsász Kálmán „A falu” c. könyvének ismertetése.) I. h. 373–4.; – *Valóságkutatás*. I. h. 339–4.; – *A román falumunka*. Kiáltó Szó, 1936. 102–3. Különben Pálffy nemcsak elméleti téren mozogva terjeszti eszméit, hanem igyekszik munkaközösségbe szervezni a vidéki református lelkészeket is.

⁵⁹ 1933. decemberében az Agisz szövetkezet közművelődési szakosztálya felhívást bocsátott ki. „Fel kell mérni a transylvan magyarság helyzetét egy új és a mai viszonyoknak megfelelő monografia elkészítésével”. Ez egyébként üdvös nagyot akarásnál csak azok készületlensége volt nagyobb, akikre ezt a munkát a szakosztály bízni szeretne volna. Jellemző azonban, hogy akadt olyan, aki e kísérletről ezt írta: „Mióta kisebbségi sorban élünk, a transylvan magyarság állapotrajzának adatszerű és mégis közérthető formában való felvétele felé ez a terv(!) a legjelentősebb lépés (!)”. *Vö. Fialatok*, V. 1934. 70. – A terv megvalósításáról semmit sem tudok.

⁶⁰ *Az erdélyi szövetkezetek*. *Hitel*, 1936. 45–56.; *A Székelyföld iparosítása*. I. h. 1937. 164–7.; *A Székelyföld önellátása*. I. h. 69–84.

⁶¹ Előbb idézett tanulmányán kívül idetartozik néhány ott felsorolt cikke és a köv. tanulmányok; *Művelődéspolitikai vázlat*. *Hitel*, 1936. 131–48.; *Néhány adat a székely kivándorlás háttéréből*. I. h. 1936. 309–14.; *Öt oltmenti székely község népmozgalma*. I. h. 1937. 31–44. – Ugyancsak neki jelent meg egy hosszabb társadalomkutató vázlat. *A magyar önismeret útja címen az Iskolában* IV. 1936–37. 36–46, 181–188, 327–335 és 458–462.

nulmányokat és cikkeket író munkatársai közül a *dr. Parádi Kálmán*,⁶² *Vásárhelyi Z. Emil*,⁶³ *Petrovay Tibor*,⁶⁴ *Katona József*,⁶⁵ *dr. Fekete János*,⁶⁶ *dr. Heinrich Mihály*,⁶⁷ *Bitay Pál*,⁶⁸ *Nagy Ödön*,⁶⁹ *Albrecht Dezső*,⁷⁰ *Márton Áron*,⁷¹ *Bözödi György*,⁷² *Kelemen Béla*,⁷³ *Lazányi Endre*,⁷⁴ *Debreczy Sándor*⁷⁵ és *Lőrinczy László*¹⁶ nevét felsorakoztatni.⁷⁷ Sajnos, hogy e cikkírók közül legtöbb csak alkalmyszerűleg foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyek a társadalomkutatás körébe tartoznak. A *Hitel* akkor töltene be társadalomkutatásunk történetében megbecsülhetetlen szerepet, ha tervszerűen és kitartóan végzett szervező munkával minél több olyan munkatársat vonna körébe, akiket a társadalmi kérdések vizsgálatára mintegy ránevelhet, sőt rákényszeríthet. Nem tartom azonban elégségesnek csak a jelenkori társadalom kérdéseinek vizsgálatát. Feltétlenül szükséges volna elfogulatlan megvilágításba helyezni olyan kérdéseket, amelyek bár a múlt társadalmára vonatkoznak, de vizsgálatuk valamilyen szempontból a történettudományi érdekességen túl is időszerű. Különben is a jelen társadalmát a múlt társadalmán épül fel; egyoldalúság tehát csak az eredmény, a jelen vizsgálata, az előzmény, a múlt vizsgálata nélkül. A *Hitel* e téren is alapvető munkát kezdeményezhetne.

MIELŐTT a transzylvan magyar társadalomkutatás kérdéséről való mondani-valóimat befejezném, bármennyire személyi vonatkozású is, nem tehetem, hogy ne szóljak az itteni társadalomkutatás történetének egyik olyan mozzanatáról, amelyet sok szempontból nem hallgathatunk el. Az első itteni magyar munkatábor, a Református Teológia babiui munkatáborának falukutató munkájáról van szó. Tanulmányos, de hosszadalmas dolog volna e munkatábor és a vele kapcsolatos falukutató előkészületeit, megvalósulási formáját és eredményeit ismertetnem.⁷⁸ Ezért csak néhány adatot mondok el róla. A falukutató osztály kétszeri csoportos kiszállást végzett 1936. nyarán és 1937. őszén. Ennek a csoportos munkának és két ettől független egyéni kiszállásnak az eredménye a tanulmányozott község települési, építkezési és népességi viszonyainak eléggé pontos ismerete. Ezzel kapcsolatos egyéni helyszíni munka révén a kis község gazdasági helyzetéről is jelent meg egy gondos, de sajnos, csak vázlatos kép a falukutató osztály egyik házigazdájának és tagjának, *Kós Balásznak* tollából.⁷⁹ Bár sajnálatos külső körülmények miatt a gyűj-

⁶² *A néptáplálkozás*. *Hitel*, 1936. 102–14. ⁶³ *Remete-művészek*. I. h. 57–61. ⁶⁴ *Kisebbségi magyar gazdaságpolitika*. I. h. 262–78. ⁶⁵ *Lakásépítés Romániában*. I. h. 1937. 15–24. ⁶⁶ *Ügyvédek, orvosok, mérnökök adózása Transzylvániában*. I. h. 1936. 236–40. ⁶⁷ *A néptáplálkozás kalóriaértékben*. I. h. 1937. 105–13. és két tábla. ⁶⁸ *A falu értelmiségi rétege*. I. h. 213–18. ⁶⁹ *A mai főiskolás ifjúság*. I. h. 93–6. ⁷⁰ *Társadalmunk átalakulása*. I. h. 177–88. ⁷¹ *Népnevelésünk feladatai*. I. h. 189–96. ⁷² *Az erdélyi színjátszás*. I. h. 141–53. – *A Székelyföld kapujában*. I. h. 219–29. ⁷³ *Egy osztály keresztmetszete*. I. h. 25–30. ⁷⁴ *Mit olvas a diákság?* I. h. 306–13. ⁷⁵ *A pályaválasztás kérdéséhez*. I. h. ⁷⁶ *Tizennyolc pályaválasztó fiatal*. I. h. 169–70. 1.

⁷⁷ Természetesen idetartozik még egynéhány nem itt élő szerző cikke is. Ezek: *dr. R. Szeben András*: *Transzylvánia népmozgalma*. *Hitel*, 1936. 81–101.; *Szabó Zoltán*: *A társadalomkutatás célja*. I. h. 167–72.; *dr. Mester Miklós*: *Nemzeti küzdelmek tanulságai*. I. h. 1937. 97–104. – Itt kell megemlítenem transzylvan vonatkozásai miatt *Lükő Gábor* könyvét is (*A moldvai csángók* I. Bpest., 1936. 208. l.).

⁷⁸ E munkáról az első ismertetés az *Ellenzék* 1936. aug. 23-i számában *Szabó Lajos* tollából jelent meg (*Magyar diákok a falumunka szolgálatában*. I. h. 3. l.). Ennek a híradásnak alapján írt róla a *Református Szemle* (XXIX. 1936. 397–8.) és ettől függetlenül a *Hitel* 1936. 242. lapján *Kéki Béla*. Az első évi munkáról ez utóbbi folyóiratban a szerkesztők felkérésére magam kíséreltem meg beszámolót írni (*Az első munkatábor*. I. h. 1937. 51–65.).

⁷⁹ *Egy falu mezőgazdaságának rajza*. *Hitel*, 1936. 297–309.

tött anyag tekintélyes része nincs a Teológia birtokában, a megmaradt anyag feldolgozása remélhetőleg további tudományos irodalmi emlékeit fogja őrizni ennek a mindeddig egyedülálló vállalkozásnak.⁸⁰

A múlt és jövő

MÁSFÉL SZÁZADNÁL csak valamivel több az az idő, amelynek társadalma itt, Transylvániában előbb a társadalomkutatás magvetését, majd csírázását figyelhetette, de másfél század társadalmi közönye és öntudatlansága miatt nem zöldülhetett és nem kalászosodhatott a régen elszórt magból vetés. Ezért van az, hogy amíg ezeket a sorokat írtam, úgy éreztem magam, mint a bűvész, aki közönség előtt áll és bár kínos gondossággal igyekszik elleplezni szemfényvesztő mozdulatait, mégis a figyelők észre-észreveszik a csalást. Magam is, ha kertelés nélkül feleltem volna arra a kérdésre, hogy lehet-e transylvan magyar társadalomkutatásról beszélni, csak nemmel válaszoltam volna. Azok, amiket előbb mondtam, csak részben indokolják meg e hiány okát. Igaz ugyan, hogy a középosztály társadalmi szemléletének hiánya, illetőleg szempontjainak zárt, merev körvonala alapvető lelki magatartást, tehát olyan hiányt jelent, amely sok mindent megmagyaráz. Napjaink, saját korunk társadalomkutató munkájának hiányán azonban méltán csodálkozhatunk. Ha ennek okait keressük, kétségtelenül találunk nyomós, külső okokat is. A társadalomkutató munkához elengedhetetlenül szükséges anyagi eszközök hiánya is sok munkakésztségnek szárnyát szeghette. De van ezenkívül ennek két egymással összetartozó tudománypolitikai és személyi oka is. Nem ismerünk Transylvániában egyetlen magyar tudományos szervet, egyetlen intézményt⁸¹ sem, amely a társadalomkutatás kérdését akár a múltban, akár ma tudománypolitikai tervébe iktatta volna. Az ilyen – mondhatnók – szervezetbeli hiány e kérdés esetében végzetes következménnyel jár. Ha valamilyen tudományos kutatómunka, úgy a társadalomkutatás valóban központi vagy legalább is egységes szellemi irányítást feltételez. Az egyéni gyűjtőmunkát ez készíti elő, sőt részben ez irányítja, a feldolgozást a társadalmi összefüggések tekintetbe vételével ez segíti elő. Tudománypolitikánk mai tökéletes hiánya miatt efféle gondolni is csak jámbor elméleti követelménynek tetszik. Ezzel szorosan összefügg e hiány személyi oka is. A tudományos munkára kétségtelenül születni kell. E hajlamot fel nem ébreszthetjük olyanban, akiben e munkára való készség szellemi és lelki feltételei nincsenek meg. De az is kétségtelen, hogy e hajlam csak a lehetőséget adja

⁸⁰ Itt kell még a teljesség kedvéért megemlítenem *dr. Jancsó Elemér* egy futó, útleírászerű cikkét *A bukovinai magyarok mai helyzete*. Magyar Szemle, 1934. évf. és kny. Bpest., 1937. 8. lap. – *A bukovinai magyarság*. Korunk, 1938. 46–52. és kny. 8. lap, meg egy nagyobb tanulmányát (*Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében*. Bpest., 1935. 112. lap) és *Kiss Bélának* egy „Hétfalu” címen a Helikonban (1938. 196–206.) a fenti sorok megfogalmazása után megjelent társadalmi vonatkozású tanulmányocskáját.

Ugyancsak idetartozik magamnak néhány falukutató részletkérdést tárgyaló tanulmánya közül különösen a „*Nyires-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*” című (E. Múz. 1937. 1. kk. és E. Tud. Füz. 91. sz. 74. l.). Ez utóbbiban, egyebek között, a népesedés-kérdések történeti szempontú tárgyalását is megkísérlem.

⁸¹ Egyetlen gyakorlatias, szabályerősítő kivétel a Református Teológia, amely immár harmadik éve a külön arra vállalkozóknak elméleti és gyakorlati gyülekezet-megismerő szemináriumot vezetett be, az ötödik évfolyam hallgatóit pedig kötelezte ily jellegű előadások hallgatására.

meg. A tudományos munkára való hajlammal rendelkező lehet kellő irányítással tudományos munkával foglalkozó is. E nélkül azonban alig. A személyi kiválasztódás és a tudománypolitika kérdése tehát egymással összefüggő, egymást feltételező szellemi követelmény. Teljes tudatában vagyok annak, hogy az első követelménynek, a tudománypolitikának egészséges megoldása jelenlegi helyzetünkben milyen nehéz, szinte-szinte azt mondhatnám, milyen lehetetlen kérdés. Mégis e nélkül nem látom lehetőségét a transylvan társadalomkutatás igazi megvalósulásának sem. A személyi kérdést azonban nem lehet ilyen könnyen, a felelősségnek intézményekre való hátrításával elintézni. Mikor a transylvan társadalomkutatás és általában a transylvan magyar tudomány utódlási kérdésére gondolok, mindig eszembe jut *Lewis Sinclairnek* egyik nemrégiben olvasott regényéből egy amerikai orvostanárnak az ifjúsághoz intézett néhány sora: „Maguk, amerikaiak, igen sokan maguk közül tele vannak eszményekkel, de nincs türelmük a hosszú munka gyönyörű unalmára.”⁸² Mennyi eszményi elképzelést, mennyi tervet, sőt munkatervet láttunk csak az utóbbi években is az ifjúság egyes tagjai és közösségi szervei részéről. De hogy hányan vállalkoztak ez „eszményekkel telt” egyesek és közösségek közül a megvalósítással járó hosszú munka „gyönyörű unalmára”, azt nem nehéz megmondani. Megint idézhetem Lewist: „...Nem nagyon szeretem azt a szónoklást, amely annyira tele van energiával, hogy nem marad ereje a cselekvésre”. (I. h. II. 33.)

SZABÓ T. ATTILA

⁸² Lewis Sinclair *Arrowsmith*. (Ford.: Schöpflin Aladár.) Bpest., é. n. 53.